

Agirê ‘İşqê di Perspektîfa Mela de

M. Zahir ERTEKÎN¹

Her dem û her se‘et ji nû pêt e, di sîne nar û dû
Sebr kûtêt û xewjikû ‘aşiq û muhtelayêzulf

Teşbîhê bi cedwel me di nêv ateşê ‘işqê
Dil qelbê heqîqet bit û iksîrê hema girt
Melayê Cizîrî

Puxte: Ateş di helbesta kurdî ya klasîk de di wateya şertên dijiwar de hatîye bikaranîn ên ku ‘aşiq tê de dijin. Ji bilî vê hesret û bêriya ‘aşiq a ji bo me‘şûq jî dikare bête vegotin. Ev hesret dibe girêk û xwe li rih û cesedê ‘aşiq radipêçe û wî radestî sohtinê dike, teşbîha agir ji ber vê sohtinê hatîye kirin tercîh. ‘İşq têgeheke pirr-alî ye ku têkîliya wê bi tiştên biherket ên wek agir, find, roj û qendîl re heye. ‘İşq di nava laşê mirovî de şewqeke ku têkildarîyê bi zemanê têdeyî, cih û ezel û ebedê re datîne. ‘Eleqeya navbera ‘işq û agir jî di helbestên Melayê Cizîrî de her wekî goşt û neynikê bi hev ve girêdayîne. Mela mezmûna ateşê ku zêdetir bi ‘işqê ve bi kar anîye; bi hin formên cuda jî ‘emilandîye: *Ji serî heta binî/serapa ateş, perenga ateşê, ateşê tûr, ateşperesê nûrê tecella, nefesa ji agir, ateşê mecazî, ateşê ‘işqê û hwd. Lê têgeha ateşê ‘işq jî gişkan bêtir ketîye nava helbestên bi ‘işqê re peywendîdar. Di vê gotarê de em dê berê xwe bidin nêrînên Mela yê derbarê ateşê ‘işqê. Meladi helbestên xwe de *agir, nar û ateşê* ku hevwaterên hev in bi kar tîne. Herwiha jî bo karê ku agir dike jî têgehên weke *sohtin, şewitîn, dû, dûd, herîşandin* û hwd. bi kar tîne. Ji bo ‘işqê jî muhebbet, evîn û ‘işq hatîye bikaranîn ku ‘işq jî hemûyan zêdetir merama dilê Mela zelal kirîye.*

Peyvên Sereke: Melayê Cizîrî, Agir, Dîwan, ‘İşq, Ateşê ‘İşqê

¹ Doç. Dr., Zanîngeha Bîngolê, Beşa Ziman û Edebîyata Kurdî. zahirertekin@hotmail.com

Fire of love in Mela's perspective

Abstract: In classical Kurdish literature, fire is used to express the difficult conditions that lovers have, as well as to longing and longing for the love of the lover. This longing is likened to a knot, as it is wrapped around a knot and rolled over to the burn. Love is a versatile term associated with moving objects such as fire, candles, lamps, candles, and the sun. Love is a gleam in the human body, which is related to time, space, eternity, and ego.

In Melayê Cizîrî's poems, the bond between love and fire is like the bond between meat and nail. Mela often expresses the fire in different forms as well as with love. Different form of fire such as spark of fire, fire of Tour Mountain, manifestation of fire of nude, fire from ray, enchanting fire, love fire etc are present in every phase of his poems. It is seen that he used the concept of "fire of love" especially in his love related poems more than his other poems. In this article, we will rather focus on Mela's view of the term "fire of love". He uses the three words that are meaningful in his poems, namely: heavy, pomegranate and fire. Moreover, he uses the terms such as burning, glowing, smoke, cauterizing and some other terms that have similar functions as like fire. Albeit terms such as affection, adoration, and benevolence are used instead of 'love', the term 'ishq' (love) reflects more to the purport of the poet.

Keywords: Melayê Cizîrî, Fire, Divan, Love, Fire of love.

Mela'nın Perspektifinde Aşk Ateşi

Öz: Klasik Kürt Edebiyatında âşıkların içinde bulunduğu zor şartları ifade eden ateş; ayrıca aşığın maşuka karşı duyduğu hasret ve özlem için de kullanılır. Bu hasret, bir düğüm gibi aşığı sarıp sarmalayıp yanmaya teslim ettiğinden dolayı atâşe benzetilmiştir. Aşk; ateş, mum, kandil, çıra ve güneş gibi hareketli nesnelere özdeşleştirilen çok yönlü bir terimdir. Aşk, insan bedeninde adeta bir parıltıdır ki içinde bulunulan zaman, mekân, ezel ve ebetle ilgilidir.

Melayê Cizîrî'nin şiirlerinde aşk ile ateş arasındaki bağ; et ile tırnak arasındaki bağ gibidir. Mela, çoğu zaman ateşi aşkla birlikte ve farklı formlarda dile getirir. Onun şiirlerinde baştan sona; ateş, ateş kıvılcımı, Tur Dağı'nın ateşi, tecelli nurunun ateşperesti, ateşten nefes, mecâzî ateş, aşk ateşi vb. kavramlar vardır. Özellikle aşk konulu şiirlerinde "aşk ateşi" kavramını diğerlerinden daha fazla kullandığı görülmektedir. Bu makalede de daha çok Mela'nın "aşk ateşi" terimine bakışı üzerinde duracağız. O, şiirlerinde anlamdaş olan üç kelime, yani: "agir, nar ve ateş" kavramlarını kullanmaktadır. Ayrıca agir (ateş) in meydana getirdiği fiiller için de sohtin/ yakmak, şewitîn/yanmak, dû/duman, dûd/ahın nefesi, herişandin/tahriş vb. kavramları kullanmıştır. Aşk kavramı yerine de her ne kadar 'İşq, muhabbet ve evîn (sevgi) gibi kavramlar kullanmış olsa da 'İşq kavramı şairin meramını daha ziyade yansıtmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Melayê Cizîrî, Ateş, Dîvan, Aşk, Aşk Ateşi

Destpêk

Di dîwana Mela de agir metaforek e ku bi gelek rengan xuya dibe. Agir ji hêla hêza wê ya şewatê hem jî ji layê rengê xwe ve mohra xwe li mijara 'îşqê ya helbestên Mela xistîye. Lê agir di van helbestan de bêtir li rex 'îşqê hatîye danîn û bêtir jî li bejna 'îşqê hatîye. Lewra 'îşq bi bandora xwe ya li ser rih û dilê'aşîq tenê dikare bi agir were şibandin. Eger têgeh an unsûreke ji agir qewîtir hebûya Mela û 'aşîqên weke wî teqez dê bi kar bianîyana. Agir li nik 'îşqê di helbestê de hem motîfeke alegorîk hem vegotîneke herikbarhem rengekî sor hem hest û dilînen kekelê dide helbestê û helbest jî van metaforan zêde zêde dide xwîner. Loma jî çawa ku temaya sereke ya dîwana Mela 'îşq e herwiha lehengê sereke yê vê 'îşqê jî Mela ye. Ji bo pêdaçûn, peydabûn, noqbûn û tespîtkirina haletên asta 'îşqê jî nîgaşa agir bilmeçbûrîye dikeve nava 'îşqê û ketîye kêleka helbestên Mela yên derbarê 'îşqê de. 'Aşîqê ku bi agirê 'îşqê şewitîye, digel vê haletê dikeve nava hesret, fîraq, nebûn, feqîrîyê û hîn gelek rewşên awarte yên bi vî rengî.

Tê zanîn ku 'îşq bi tena serê xwe berfirehtirîn mijara Dîwana Mela ye. Mebest ji Ateşê 'îşqê tengkirina mijarê ye û xwestina derfeta lêhûrbûna wê ye. Bi vî awayî di serî de 'îşq, dû re mijarên bi 'îşqê re têkildar, dikarin bibin lêkolînên xweser, ji bo helbestên Mela.

'îşq weke karaktera xwe disoje ye, disotîne, herwiha vegotina wê û anîna wê ya zimên jî weke agir e, zehmet e. Qelem di vegotina wê de dikare bişewite, herareta wê dikare bi her tiştî bikeve. Şa'îrên ku ketine nava vî agirî jî dikarin xezel û qesîdeyên ji bizotên agir birijînin ser kaxezê. Mela jî yek ji wan 'aşîqan e ku bi 'îşqa xwe devê kaniya edebîyata kurdî xistîye nava deryaya 'îşqê. Her kî jê vedixwe têr nabe, dizivire dîsa vedixwe/dixwîne û naxwaze jê têr bibe. Lewra dema gotin ji kezêba şewitî angî ji dil derdirove pêtên wê heta dilekî din diçe û bandora şewatê li wî dilî dike. Lê na eger gotin tenê ji ziman birije dê tenê xwe bigihîne guhan. Tiştên ku tenê xwe heta guhan dibe jî helbet hêjayî jibîrkirinê ne û dê mayînde nebin.

Mutesewuf, bo pêdaçûn, razîkirin û xwegihandina Xweda 'îşqê wek rêyekê angî weke amûrekê bi kar tîne. Lewra li gorî wan, rêyên ku mirov digihînin Xweda bi qasî hejmarên nefesên mexlûqên Xwedayê Te'ala ne. Nêzîktirîn rêya bi bal Xweda Siratê Musteqîm e. Lê rêya herî vekirî û zûtirîn rêya ku mirov digihîne Xweda, rêya 'îşq û mehebbetê ye (Lahorî, 1324: 1591).¹

'îşq haletek e ku *hezîkirin* û *evîn* nikarin wateya wê tijî bikin. Lewra ev raz e û razeke ku bê te'rîf û bê pênase ye. Herçend 'îşq razek be û pênaseya wê ya berbelav û qebûlbar nebe jî Mela di gelek helbestan de behsa wesfên wê kirine. Bo nimûne di malikekê de Mela 'îşqê wekî *bela* û *musîbet*, *sohtin* û *cefayê* te'rîf dike'. Di malikeke din de wekî *derdekî bê dewa*² pênase dike û piştî vê malikê jî wê

¹ Muhbet û mihnet di zor in hub dibêm bêşek bela ye
'Umr û jîn, xweşpêdiborin sotin û derd û cefa ye (Cizîrî, 2012: 138).

² Her dilê sotî bi ulfê yar ne derman ket bi zulfê

weke *derdekî bêtebîp* û *cewra reqîb*³ dide nasandinê û pê de dihere. Lewra wateya wê ji ya wan (evîn û hezkirin) balatir e û hêza wê jî ji ya wan xurtir e. Îcaragirê wê jî encamê vê haleta dilî ye ku ‘aşîq piştî ku bi vê nexweşînê dikeve, di nava demê re, li gorî taybetîya siruştîya ‘aşîq, li gorî taybetîya siruştîya ‘işqê û li gorî îstîdatên ‘aşîq vediguhêze, gur û geş dibe û heta bi hemû hebûna ‘aşîq ve radipeliqe û bi rih ‘aşîq ji vê cîhanê dûr dixê. Herçend qalibê wî li vir be jî û ev qalib di nava derd û cefayê de peyderpey bifewte jî, ‘aşîq qet di xema vê rewşê de nîne lewra ew ji vê ezayê çêjê werdigire. Herwekî alegorîya ‘aşîq û perwaneyê. ‘Aşîq her li hêvîya wesletê ye weke perwaneya li dora çeraxê/ffindê. Heta ku agir wî dişewitîne vê cezb û sulûkê berdewam dike. Lewra di hembêza her tîrêjê de germahî heye, li hêvîya bendewarê xwe ye, ku wî/wê di germahîya xwe de bibite fenayê.

Şem’ û perwane bi zatê xwe ji halê me diden

Ateşek sîrf e ji ‘îşqa te nufûs me lebaleb (Cizîrî, 2012: 42.)

Li vê derê perwane *salik* e ku dixwaze xwe bigihîne qonaxa *fenafillahê*. Şem’ jî Xweda temsîl dike (Armutlu, 2009: 904). Mela vê dîmenê wiha disêwirîne⁴:

Minnet ji Xwedayê ku bi ebdê xwe Melayê

lksîrê xemê îşqê, ne dînar û direm da! (Cizîrî, 2012: 30.)

Mela li ser hemû cûreyên ‘îşqê gotîye û bi gelek sembolan ev hal di helbestên xwe de bi cih kirîye. Di serî de Mela li ser ontolojîya ‘îşqê rawestîyaye. Lewra ew diçespîne ku tecelliyatên îlahî bi rêya ‘îşqê numayan dibin. Loma jî hebûn li nik wî ‘îşq e û ‘îşq jî herheyî ye. Li gerdûnê heyber û heyîn bi saya ‘îşqê xwe nîşan didin û ‘îşq jî piştî çar ‘unsûrên navdar (av, agir, ax, hewa) ‘unsûra pêncemîn e (Doru, 2016: 244) û Mela di helbestên xwe de bi dûr û dirêj li ser sebebê vê dabeşkirinê radiweste;

Me cewher ‘unsurik xamis numa îro di tali’ da

Di vê teqwîmê insanî li tali’ bûne fal ebrû (Cizîrî, 2004: 201.)

Têkilîya ‘aşîq a bi agirê ‘îşqê re herwekî qedera wî ye ku ji ezel ve hatîye teqdîrkirin û ber bi ebed/herheyî ve diçe. Ji roja ku hatîye afirandin berê wî li vî agirî ye û dilê wî dişewite. Heza wî jî ‘enasirê erbe’eyê, bêtir ji agir hatîye. Loma tebieta kesayetên ‘aşîq ji yên mirovên din cuda ne.

Di esasê xwe de ‘îşq li nik mutesewufan êwreke taybet û berfireh e ji seyr û silûka tesewufê re. Her salik ango rêwîyê vê rêyê nikare xwe bigihîne vê merheleyê.

Ta ebed ew ma di qulfê ‘îşq derdek bêdewa ye (Cizîrî, 2012: 138).

³ Îşq derdek bêtebîb e lê mufa wesla hebîb e
Kuştîme cewra reqîb e pur le’înê rûsiya ye (Cizîrî, 2012: 139).

⁴ Mela sembola perwaneyê di gelek malikan de bi kar tîne û ciyên ku ev simbol hatiye bikaranîn jî hemû bi agir û ‘îşqê ve têkildar in. Yan jî Mela dema ku behsa fîraqa evînadara xwe dike, vê şibandîne bi kar tîne:
Gelo dîsa bibînim ez çiraya wesletê hil bit
Bisojîm şubhê perwanê li ber wê şewq û nûrê da (Cizîrî, 2012: 36.)

Lewra tesewuf, li gor xebat û şert û mercan, meriv di qonaxan re gav bi gav dide derbas kirin. Berîya meqamê 'İşqê meqamê keşfê heye, berî keşfê muşahade, berî muşahadeyê meqamê zewqê heye (Eraydın, 2014: 154-155). Yanî mirovê ku xwe gihandibe asta 'işqê di tesewufê de –wekî Mela-, divê di gelek qonaxan re derbas bibe da ku xwe bigihîne Meqamê 'İşqê. Dema em dibêjin 'işq ev jî ne mecazî û cismanî ye. Lewra li cem sofîyên 'aşîq, işqa cismanî hatîye rexnekirin û 'işqa heqîqî ya îlahî kirine rêyeke esasî. Li vê derê tê dîtin ku 'işqa cismanî dinyewî ye, li hêvîya menfe'eteke maddî ye û fanî ye, diçe. Herwiha, herçend nefis jê hezbike û çêja wê jê hebe jî dilan pir di 'ezabê de dihêle û her çend ku nîgar û neqş be jî berdewama wê tune. Loma ev 'işq di binê sîwana tometê de hatîye fetisandin ji layê sofîyan ve;

Hubbê cismanî du roj in, gerçî dil pir pê disojin

Xef ceger peykan dinojin, mislê neqşê bê beqa ye (Cizîrî, 2012: 140.)

Eger 'işq beravajî ya cismanî be, heqîqî be rengê wê tê guhertin. Herçend ev evîn bi sedan kul û bi hezaran birîn di dilê 'aşîq de veke û di her rewş û tevgerên wî de ew bi ber cezbeyeke herdemî û lerzeke nefsanî û ber bi evîna heqîqî rakişîne jî 'aşîq xwe muhtacê vê rewşê dibîne (Zivingî, 2014: 107). Mela 'işqa heqîqî wiha şîrove dike;

Herkesê muhbet ji rûh e, mubtelay nûra subûh e

Wî di dil da sed curûh e, cezbe û lerzîn û ta ye (Cizîrî, 2012: 140.)

Mela piştî ku zehmetîyên 'işqa heqîqî dijimêre, di berawirda herdu 'işqan de hem pesnê 'işqa heqîqî dide û hem jî hindikayîya wê ya li gorî 'işqa mecazî derdixe pêş. 'Aşîqên mecazî pir in û yê heqîqî peyda nabin. Lewra 'işqa heqîqî çendî ku sereta weke agirekî bi şewat e û kezaban disotîne û mînanî dûyekî xeniqok û tîr û tarî, dil û çavan kor dike, encamê da ew bi birûskeke tîrêjdar û şewqeke bi wefa û ronîdar ya heqîqî xwe dide der û piştî hingê dilê ku li ser girtîye dike zêrekî bêhempa. Lewra 'işqa heqîqî ji dilê evîndarên xwe re weke dermanê kîmyayê ye ku dil paqij dike û zêrê xalis jê derdixe holê, wisa ev evîna heqîqî jî dilan paqij dike û piştî mirinê jî wî divejîne (Zivingî, 2014: 108). Mela wiha dibêje;

Nûr e pir nadir wucûd e, gerçî ewwel nar û dûd e

Berqê lami' dê li kû de, hub di qelban kîmîya ye (Cizîrî, 2012: 140.)

Halet û meqamên 'işqê li nik 'aşîqên heqîqî bi nar/agir û nûrê hatîye şayesandin. Ev 'işq weke durrên binê deryayan hatîye wesîfkirin ku ji layê Xwedê ve di dilê însên de hatine bicihkirin. 'Eqîlê kullî⁵ benê xwe dixê destê vê 'işqê. 'Aşîq

⁵ 'Eqîlê Kullî: Sofîyan bi giştî 'eqîl bi du awayan şîrove kirine. Yek 'eqîlê cuz'e, ya din 'eqîlê kulle. Zêdetir li ser 'eqîlê kullî rawestîne û nîrxêke mezin dane vî 'eqîlî. Lewra li gorî wan, 'eqîlê cuz' 'eqîlê dinyewî ye û 'eqîlê kull xurewî ye. 'Eqîlê cuz' bi hemû mirovan re heye, lê 'eqîlê kull tenê bi kesên xwedan heqêqetan re heye. Lewra ev 'eqîl heqîqî ye û jî hewa û hewesê dîr e. 'Eqîl, ancex piştî ku bawerî bi Xweda anî, dikare xwe ji cuzîbûna xwe rizgar bike. Tesefîw mîna mentîq û felsefeyê tenê bi 'eqîlê hereket nake. Lê zanîstekeji 'eqîl jî dîr nîne. Ji layê batîni û razê ve li pêş 'eqîl ve li mijaran dinîhêre. Di vê rêyê de aktif jî 'eqîl jî sîdê werdigire. Di cihên ku 'eqîlê tîrê nake de, tesewîfê berê xwe dide keşf, îdrak û îlhaman. Ji ber vê yekê sofîyan tiştê ku 'eqîlê nikare têbigihê jî her kesî re negotine, ango eger ku gotibin

jî keyfîyeta zatê Xwedê ye. Loma ev halet nayê guftûgokirin, tenê dikare were jîyîn. Lewra gotin ji bo wesifandina ‘îşqa heqîqî bê kifayet e (Fuzulî, 2016: 97). Mela jî yek ji wan sofîyan e ku Dîwana xwe li dor vê ‘îşqê hûnandîye. Me jî di vê gotara biçûk de tenê berê xwe daye nihêrîna wî ya derbarê *ateşê ‘îşqê*. Armanca me ev e ku, agirê ‘îşqa Mela ji dîwana wî bête deranîn û çespondina nihêrîna Mela ya di vê biwarê de ye.

1. Agirê ‘îşqê

Hebûna însan ji çar ‘unsûran pêk hatîye: Ax, av, agir û hewa. Ax û av bi beden/laş re têkildar in; hewa û agir jî bi rih û dil re têkildar in ku ‘îşq jî di nava rih û dil de cihê xwe çêdike û li wê derê neşwûnema û bi serwet û saman dibe. Laşên ku bi xwarin û vexwarinê digihên, helbet divê xwe ji bo mirin û axê amade bikin. Lê tiştê ku piştî mirinê jî namire û ax jî nikare dawîyê lê bîne dil û rih e. ‘îşq jî di van qaliban de rûdinê û rengê xwe li wan dike û wan dişikilîne (Yılmaz, 2017: 24.). Bi vî awayî têkilîya di navbera ‘îşq û agir xweber derdikeve meydanê. Îcar agirê ‘îşqê ji geş û gurrûna ‘îşqê û ji guvaştin û şewitandina ‘aşiq disincire, dikele û di dîwan û helbestan de difûre. Sêla ‘îşqê di her asteke pêş ya ‘îşqê de sortir dibe û reng û awazên ‘aşiq bilindtir û kûrtir dibin.

Di dîwana Mela de agir bi du alîyan hatîye ravekirin. Di me’rîfeta Îslamî de şeytan/‘ezazîl ji agir hatîye afirandin. ‘Ezazîl ji ber ku dîyardeyeke neyînî û ‘eks e, agir di vê derê de bi şeytan re hatîye têkildarkirin. Loma jî wateyêke negatîf derxistîye holê. Weke buxd, dijminantî, hesûdî, çavnebarî, nifaq û wd. Di serî de Mela û gelek helbestvanên sofî yên cîhana Îslamî cih dane neyînîya vê forma agir û bi têgehên weke *ateşê nemrûd*, *ateşê nefse*, *ateşê şehwetê*, *ateşê xefletê* û wd. tewsîf kirine (Îmamî- Mekûned, 1389: 4). Di wateya duduyan de jî agir bi xwepêşandana ‘îşqa heqîqî rû dide û Mela jî di helbestên xwe de agir bêtir di vê wateyê de bi kar anîye. Di vê derê de bêtir di wateya ji ber debarnekirina ‘îşqê, *jixweçûyîn*, *destberdana ji her tiştî*, *xwe wendakirina di rîya me’sûqê xwe de*, *ji bill Wî tişteki/kesekî din nexwestin*, *dest ji hemû hestê û ‘edetên baş û nebaş*, *erênî û neyînî berdane*. Di vir de agir herwiha derbarê cism û laşên mirovan ango derbarê nefse û daxwazên nefse çî hebe, dikevin nava tenûra vî agirî ku navê wî jî agirê ‘îşqa heqîqî/lahûtî ye. Di vê çarçoveyê de sofî dibêjin ku ‘îşq bi xwe jî agire, ew li ku be, ji bill xwe tu tiştî nahêle; xwe digihîne ku derê dişewitîne û hemû tiştî vediguhêze rengê xwe (Îmamî- Mekûned, 1389: 6).

1.1. Statistîka ‘îşq û Peyvên Peywendîdar bi ‘îşqê re di Dîwana Mela de

Herçend ku Mela bi qasî Mewlana Celaleddînê Romî (w. 672/1273), bi deh hezaran malik nenivîsandibe jî, bi kurt û kurmançî mebesta ku Mewlana bi deh hezaran malikan vegotîye, bi dîwanekê îfade kirîye û ji binê vî barî rabûye. Tenê dema ku meriv li meseleya ‘îşqê ya herdu sofîyên du zimanên cuda dinihêre, meriv

jî hatine rexnekirin. Yan jî eger ku behs ji wan razan bikin jî, zêdetir berê xwe dane tiştên şênber, sembol, nişen, îşaret û metaforên ku ‘eql bi hêsanî dikare jê fehm bike. Lewra sofî di wê baweriyê de ne ku, sînorên ziman nikare heqêqetên ‘alî bi hêsanî îfade bikin. (Bnr. Kâşânî, 2004: 396; K-Muhammedî, 2007: 57; Uludağ, 2012; 27).

dibîne ku Mela kêmî Mewlana nemaye û hem 'işq jîyaye û hem jî ev jîyîn bi awayekî pisporane û herikbarî xistîye nava dîwana xwe.

Di Mesnewiya Mewlana Celaleddîn de ku ji 25.700 (Ceylan, 2010: 327-334.) malikan pêk hatîye, tê gotin ku mijara sereke ya Mesnewîyê 'işq e û têgeha 'işqê 150 caran derbas dibe (İmamî- Mekûned, 1389: 3.). Lê dema ku em berê xwe didin statîstîkên 'işqa Mela tevî ku dîwana wî ji cildekê tenê, û 114 helbest û teqrîben ji 2000 malikan pêk hatîye jî, ji Mewlana bêtir peyva 'işqê bi kar anîye. Ev jî angaştê wan lêkolerên ku dibêjin Dîwana Mela dîwana 'işqê ye, piştras dike (Doru, 2016: 96.). Li jêrê statîstîkên derbarê 'işq û agir de hatine nîşandan.

'İşq	Hub	Evîn	Muhbet	Hez	Mehebbet	Vîn	BI TEVAHÎ
127	32	16	12	10	7	1	205

1.2. Statîstîka Ateş û Peyvên Peywendîdar bi Ateşê re, di Dîwana Mela de

Nar	Ateş	Sotin	Pêt	Agir	Narê Hub	Ateşê 'İşq	Seqer	Dojeh	Buryan	Dûd	Dû	Sohtin	Dozex	BI TEVAHÎ
42	32	15	9	5	2	2	4	3	2	2	2	1	1	122

2. Agirê 'İşqê di Nihêrîna Mela de

'İşqa Melayê Cizîrî 'işqek heqîqîye, îlahî ye û rihî ye. Herçend li gorî ramana wî ya 'işqê, 'işqa mecazî jî rê li ber a heqîqî vedike û tenê dikare bibe pirek ji bo ya heqîqî jî, dîsa gelek kêşe û hevrazên vê hene. Lewra 'işqa mecazî encex dikare bibe tezahurek ji bo veguheştina 'işqa îlahî. Mela bi vê terzê weke pêgirekî Muhyeddînê 'Erebî (w. 1239) tevgerîyaye û li ser felsefeya wî ya yekîtîya hebûnê perspektîfa xwe damezrandîye. Wî jî di pênasikirin û dabeşkirina 'işqê de bandor li ser gelek 'alim û zanayan kirîye ku yek ji wan Se'îdê Kurdî (w.1960) ye. Se'îdê Kurdî dema ku li Medreseya Xorxor a Wanê dersdarî dikir, Dîwana Mela ji nik xwe qut nekirîye û gelek caran ji Dîwanê ders daye xwendekarên xwe (Aksu, 2000: 28.). Se'îdê Kurdî di rîsaleyên xwe de dabeşkirina 'işqê wekî ya Mela dike (Nûrsî, 2014: 27). Mela di pênasikirina 'işqê de gelekî rewan û aktîf û bi angaşt e. Lewra tiştê ku ew behs jê dike, ji bo kesên ku ne di wî meqamî de netenê agahî ne. Ew dibêjê min watêya 'işqê bi çavê dilê xwe dîtîye. Di vir de behsa haletan dike ku ji bo kesên ji rêzê ev rewş pêkan nîne û hem jî cesareteke mezin ji bo vê angaştê divê. Ji ber ku Mela ji bo têgeh û têgihîştinên razber, gelek teşbîh, sembol, metafor bi kar anîne, ji layên gelek kesan ve ev rewş nehatîye fêmkirin û razên ku behsê ji wan dike di watêya şênber de hatine fêmkirin. Loma em dikarin bibêjin ku Mela û sofîyên weke wî herwekî Muhyeddînê 'Erebî behsa tiştên neasayî dikin û kesên ji meşrebên wan nebin nikarin jiwan baş fêm bikin û loma hin kesan ji bo îtîqada wan a dînî ketine

gumanê û ji bo ‘işqa wan jî gotine ‘işqa cismanî û mecazî ye. Ji ber van sedeman hatîye rexnekirin (Çelik, 2009: 152). Helbet ev ne rast e. Li vê derê Mela ‘işqê weke ‘*eksa cemaleke safî* diwesifîne. Mela ‘işqa ku ew behsê jê dike, wiha pê nase dike:

Me‘neya ‘işqê bê m çî ye lew min bi çeşmê dil dîye

‘Eksa cemalek safî ye lami‘ di mir’ata me da (Cizîrî, 2012: 140.)

Di malikeke din de jî Mela ‘işqê weke *mubtelayê nûra Subbûh* rave dike û kesê xwe gihandibe vê têngihîştinê xwedanê cewr û cefa û nexweşîyên pir giran in. Agir jî hêdî hêdî di vê rewşê de xuya dibe. Belkî ev ta û *lerzîna* ku Mela di vir de behsê jê dike, destpêka pêxistina agirê ‘işqê bi xwe ye ku salik/sofî ketîye navê de. Lewra pêre pêre sofî disojê û gotinên ji qelema wan derdikeve jî her wekî agir rengîn e û bi mecaz, teşbîh û ‘istîfeyan ve dagirtî ne. Ji vê sedemê, têngihîştina wan zehmet e. Loma Îbnî ‘Erebî gotîye ku yên ku ne ji me ne bila ramanên me jî nexwînin. Eger ku xwendin û têngihîştin, bila ji me bipirsîn. Ango yên ku nikaribin ji nava vî agirî behsa heqîqetê bi gotinên fanî bike, teqêz dê xelet têngihî, loma eger nexwîne çêtire (‘Erebî, 2013: 828; Nursi, 2014: 260-262; Tek, 2005: 111). Hin ‘alimên weke Xezalî (w.1111) Îbnî Hacerî’l-Mekkî (w.1566) jî gotine ku kesên ku muttelîyên kîtab, sunnet û heqîqetan nebin bila berhemên Muhyeddînê ‘Erebî nexwînin. Lewra heqîqetên ku ew behsê ji wan dike, tenê ‘arifên ku xwe gihandine wê astê dikarin têngihî. Kesên ku wî bi kufre re sucdar dikin jî teqez dê li cîhana din zerardîde bibin (Xezalî, 1994: 40-62). Îcar tiştê ku ‘Erebî tometbar kirîye, heman ji bo Mela jî dikare bête gotin. Lewra gotinên wan di nava narê ‘işqê de hatine vegotin û li gorî zagonên heyî neasayî ne. Loma kesên normal/jî rêzê di şîroveyên xwe de dikevin xeletîyan. Mela ‘işqa rihanî wiha didomîne;

Herkesê muhbet ji rûh e mubtelayê nûra Subbûh e

Wî di dil da sed curûh e cezbe û lertzîn û ta ye (Cizîrî, 2012: 140.)

Xezela *Cana Ji Cemala Te* ya Mela weke manîfestoya ‘işqê ye. Ango wekî asteke bilind a ‘işqa wî ya di dîwana wî de ye. Di her malikeke vê xezelê de ‘işqa heqîqî her wekî şûjîneke tûj serî hildaye. Mela mebest, çavkanî û encama ‘işqê dîyar dike. Herwiha rewşa xwe ya kûr a di ‘işqê de tîne ziman. Îcar malika yekem û malika dawî ya vê xezelê bi agirê ‘işqê re têngildar e. Mela helbesta xwe bi agirê destpê kirîye û bi agirê kuta kirîye. Di malika yekem de dibêje ey can, ez ji cemala te ya pîroz bûme her wekî bizotekî agir. Bes li hêvîya nezereke/nihêrîneke te me. Ez çendîn ku serdanpê jî ‘işqa te bibime agir jî ez tenê te divêm an jî tenê nezereke te;

Cana ji cemala te muqeddes qebes im ez

Ger xûb û perîzade nezer kî te bes im ez (Cizîrî, 2014: 383.)

Di malika dawî de Mela dibêje eger ez jî herwekî Mela ji serî heta binî bişewitim weke xexecoka dora pertewên êgir, ev heqê min e û çî problem jî nîne. Lewra min ev halet bi xwe û ji dil xwestîye. Ji ber ku min bi rizaya dilê xwe, xwe avêtîye nava agirê ‘işqa te, dê axîn û nalîn jî bi min nekevin. Mela wiha dibêje;

Ser ta bi qedem ez bisojim şubhê Melayî

Perwanesîfet sohtim û bê sewt û his im ez (Cizîrî, 2014: 388.)

Teşbîha şewîtîna perwaneyê ji bo Mela di rêya 'îşqê de ne tenêpêwîst e, her wisa mecbûrîyet e jî. 'Arif/'aşîq heta ku xwe weke perwaneyê navêje nava agir, derîyên feyz û razên 'îşqê jê re venabin;

Remz û kirişmeya berî 'arif fena bin jê derî

Hetta di nêva agirî ew xef nebî perwane reqs (Cizîrî, 2012: 104.)

Serapa sohtin di nava 'bizotên agirên 'îşqê de di gelek beytên Mela de xuya dibin. Di wan de êwrên sohtinê yên di nava 'îşqê de yek bi yek hatine derbaskirin û asta kamilbûnê peyda bûye ku ew jî serdanpê şewitîn e. Neh qonaxên 'îşqê hene ku heta salik heştên pêşîn derbas neke nikare xwe bigihîne asta 'îşqa heqîqî. Terz û hesta Mela ya ku di xezel û qesîdeyan de rakişandîye nîşan dike ku di nava 'îşqa îlahî de ye. Li gorî sofîgerîyê dereceyên 'îşqê ev in; *meyl, wel'e, sebahet, şexef, hewa, xerame, hub, wudd, 'îşq*. Her yek xwedan taybetîyên cuda ne û di her yekê de sofî bi çeşnekê tête hevotin (Abadî, 2012: 78). Qelb ku tişteki bixwaze, û berê xwe bide daxwaza xwe, *meyl* e (el-'Ecem, 1999: 642). Di vê pêlikê de xwestek ji dil nebe jî dibe. Loma weke destpêk hatiye qebûlîkirin. Eger xwesteka qelb ji dil derkeve *wel'e* sabit û numayan dibe (Refîq, 1999: 642). Şertê vê qonaxê tiştta ku tête daxwaz kirin, divê ji dil were xwestinê. Piştî vê merheleyê *Sebahet* heye ku ev jî di wateya xwestina bi şiddet e, ango ilahim xwestin û daxwaza bidestxistina xwestekê ye. Hezîkirin di vê 'ewrê de tov dide û asta xwestekê/hesîkirinê bilind dibe (el-'Eqîlî, 2014: 8). Piştî hingê dil kullîyên bi evînê tête dorpeçîkirin ev jî şexef e (Mûhemmedzade, 1991: 23). Piştî şexefê ger ku vînê dest bi hukumdarîyê kir li ser dil, tê fêmkirin ku merhaleya *hewayê* destpêkiriye. Piştî vê merhaleyê 'îşq dibe padîşahê dil û beden û 'aşîq yekser dikev binê hukmê evînê. Ev jî *xerame'*ye ('Îsî, 1993: 201). 'Îşq ku di dil de tije bû û bû sedema ji holê rakirina *meylê*, vêca nû merheleya *hubê* hasil dibe (el-'Ecem, 1999: 642). Dema kelecaneke tund kete dilê 'aşîq û me'şûq di nefsa wî de wenda bû *wudd* dest pê dike (el-'Eqîlî, 2014: 8). Eger 'aşîq tune bû di hebûna me'şûq de vêca navê vê haletê 'îşq e (el-'Ecem, 1999: 642).

Mela di asta herî dawî de ye. Lewra ji haletên herî giran ên 'îşqê ji sotina kutê de ye de beytan vedixwîne. Herwiha qonaxên ku 'aşîqê heqîqî tê re derbasdibin neh in. Ew jî ev in: *'abid, 'aqil, 'arif, zahid, muxlîs, muştâq, xelîl, hebîb, 'aşîq* (el-'Ebadî, 1347: 210). Ji bo her qonaxekê rêzîkname û merc cuda ne. Di her qonaxekê de salik/sofî xwe ji bo zehmetîyan amade dike. Xuyaye ku li gorî vê rêçîkê Mela di asta herî dawî de ye. Lewra ji helbestên wî têtin fêmkirin ku Mela hemû merhaleyên pêşîn bihurandine. Di asta dawî de seranser agir derdikeve pêşberî 'aşîq. Lewra Mela di vê astê de ye ku dibêje;

Îro Mela serapa lew têk bûme ates

Min dî seher xeraman neyşekera şîrînmeş (Cizîrî, 2012: 112.)

Mela di hin beytan de ‘işqa heqîqî weke *birûskeke batinî* ango nehênî bi nav dike. Dema ku ev birûsk li dil/sîneyê dikeve teqînek pêk tê û piştî vê teqînê agir bi sîneyê/dil dikeve. Di nava wê pêtîyên agir de dil dikeve lerze û cerseyan. Di vir de behsa destpêka liqabûna agir û dil ji têtê ravekirin û di vî halî de Mela dibêje ku ‘aşiq nikare bitebite:

Birûska batinî da dil di pêtî sîne wê wer bû

Ku dê bêtin tebîta dil di nav wê nar û pêtê da (Cizîrî, 2014: 125.)

Agirê mezin ji çîyayên bilind derdikeve. Çîyayên ku ji wan agir difûre ne tenê wî çîyayî herwiha hawirdora xwe jî dişewitîne. Çîya cîyên xeşyet û ezemetê ne. Mela ji bo hevcudahîya xwe ya digel dilberê û tehemula vê haletê bi mezinahîya ‘işqa xwe û bi şibandina agirê çîya disêwirîne. Di ‘îşqê de xwe weke fil gewre dibîne û agirê ‘işqa xwe jî dişibîne agirê ku ji çîyayê Qendîlê difûre ango agirê ku di wî çîyayî de veşartîye. Û rizgarîya vê rewşa xwe jî bi sebrê tesewir dike;

Di barê firqetê zanî dikarim ez tehemmul kim

Bi narê kohê Qendîl im [meger fil] im di ‘îşqê da (Cizîrî, 2012: 40.)

Dehî derdê mezin firqet ceger sot ateşê da dil

Cihê sebrê nema çendan ferec min dî di sebrê da (Cizîrî, 2012: 40.)

Agirê ‘îşqê hebûna însan ji her nepakî û nepaqîjîyê dişo dixê ser haletekî, xwe digihîne cewhera xwe ya eslî, her wekî ku zêr e. Piştî ku agirê ‘îşqê li hebûnê wiha bike, ne pêkan e ku zîbeqa hudûsê dev ji însan û hebûnê bernede û nefire neçe.

Ateşê ‘îşqê şîbî zêr wucûdê hel [di]ket

Heye mumkin nefirit zîbeqê ferrarê hudûs (Cizîrî, 2012: 66.)

Bê agir û nûra ‘îşqê meqamê wesletê ango xwepêgîhîna me’sûûqê pêkan nîne. ‘Îşq bi sohtina xwe dibe nûra me û şev jî reş e, tarî ye. Reşahîya şevê di şibandina reşahîya bedena însan de hatîye bi kar anîn. Çawa nûr dikare tarîtiya şevê biçirîne wisa jî ‘îşq dikare reşahîya hundirê însan qul qulî bike, eger aşiq bi du rengên ‘îşqê (nar û nûr) xwe rengîn neke, nikare xwe bigihîne wesleta hebîba xwe. Ev reng herwiha nîqarên qudret û mezinahîya me’sûûq (îlahî) e;

Bê nûr û narê muhbetê bê neqş û wez’ê qudretê

Naçîn meqamê wesletê nûrun lena we’l-heylyu dac (Cizîrî, 2012: 72.)

Agirê ku di hundurê ‘aşiq de karê şewitandinê pêk tîne, bi vî karî dil diçirîsîne û birqokî dike. Di dilê hate rewneqkirin de tenê behsa mijarên bi dil têkildar tene kirinê. Vêca ji ber ku hemû cînsên xerabîyê ji wê qabê (dil), bi saya agirê ‘îşqê têtê derxistin, dil kêf û şahîyê dike, sersal e û newroz û coş di dil de rû dide. Lê eger aşiq bi nûra ‘îşqê seccadeya xwe rengîn neke nikare wesletê pêk werîne;

Ev narê sîqala dil e daîm li wî qala dil e

Newroz û sersala dil e weqtê hilêtin ew sirac (Cizîrî, 2012: 72.)

Hetta bi nûra badeyê rengîn nekî siccadeyê

Dûr î ji wê şehzadeyê durdaneya gerden ji 'ac (Cizîrî, 2012: 72.)

Çawa ku nûra Xwedê bi narê 'îşqê numayan dibe, wisa jî dil dema ku dikeve nava 'îşqê bi agirê wê dişewite, perçeyên dil dihelin û rengê wî diguhere. Dil jî herwekî sifrê ku bi îksîrê dibe zêrê safî. Ev jî bi himmet û bereketa agirê 'îşqê ye. Dil bi saya vî agirî ji napakîyan pak dibe, ji tarîtiyan rizgar dibe, ji neqencîyan difilite û qencekes dibe;

Teşbîhê [c]esed dil me di nêv ateşê 'îşqê

Dê qelbê heqîqet bibit iksîrê hema girt (Cizîrî, 2012: 58.)

Mela tebî'eta agir û 'îşqê wekî hev tehlîl dike. Çawa agirê ku bi cîhekî keve dê her ku biçe gur û geştir bibe, 'îşq jî her ku diçe pileya pêhisîn û bandora xwe bilindtir dike. Ji ber cewr û cefayên 'îşqê yên di dil de, dil tu carî sar jî nabe, tevî ku pir biçûke jî;

Sar dibit dil, ma bi sed cewr û cefayan zerreyek

'îşq teb'et nar e, hingî biçit dijwarî bit (Cizîrî, 2004: 56.)

Di nezera Mela de nûra Xwedê bi saya serê agirê 'îşqê peyda dibe. Çawa ku nûr bê agir nabe, agir jî bê nûr nabe. Herdu bi hev re dikarin yekahengîyekê ava bikin. Ji ber ku nûra Xwedê bi saya agirê 'îşqê derdikeve, soffîyan jî rêzgirtineke mezin ji vî agirî re heye. Mela dilê bi kul jî dişîbîne agirê çîyayê Tûrê. Li vê derê Mela agir di wateya heraret, şewitandin û metaforekê bi kar tîne ku ronahîyê ji nû ve dide (Muhemmed, 2008: 128-129).

Me ji tarî diye nûra te di dil

Lew di 'îşqa te her ateşperes î (Cizîrî, 2012: 132.)

'Eynê 'îşq î (Cizîrî, 2012: 132.)

Ji sena berqê cemalê qebes î (Cizîrî, 2012: 132.)

Di nihêrîna Mela de çendîn ku neynika dilî ji ber 'îşqê her tim weke heyva çardeşevî ronî bi tîrêj be jî, di nava haletê sohtinê de halên xwe yên pur' ecêb jî tîne ziman û dibêje; hişê min ji ber agir û pêtiyên 'îşqê weke fira teyrê baz zû bi zû ji serê min firîya bi vê fira 'eql, rihê min di nava vî agirî de helîya;

Ferre 'eqlî min lehîbî şîbet bazî yû 'iqab

Zabe rûhî mисле ma tenhelle fî narin celîd (Cizîrî, 2012: 84.)

Ji girîna ‘aşiq a pir, herwekî ku stêrk ji çavên wî diherikin, ronîya rondikên wî jî hene. Dilê wî jî ji ber bengîtîyê di nava pêlîdana agir û şewatê de ye. Her ku diçe bizotên tê de bêhtir wî dişewitînin;

Dem‘u eynî min buka‘in mislu main fî sukûb

Naru qelbî min xeramin fî diramin fi‘l-weqîd (Cizîrî, 2012: 84.)

‘Aşiq, ji germahîya agirê ‘îşqa heqîqî bûye wekî agirê hesinê kelijî-sor ku zû bi zû nikare sar bibe. Gelo ez dê kengî ji vî agirê ku fenanî agirê dojhê -dibêje ma hê bêhtir tune ye rizgar bibim?

Dil ji ber narê mecazî bi‘l-heqîqet bû pereng

Naru qelbî fî hewahu mislu narin fi‘l-hedîd (Cizîrî, 2012: 84.)

Key xilas ez dozexê hicrê to yabem ahi çun

Her nefes dared sela û ne‘reyê hel min mezîd (Cizîrî, 2012: 84.)

Di perspektîfa Mela de selametîya can û dil bi hev re nabe. Hem ‘îşq hem jî cansaxî di qabekê de nacivin. Eger yek ji wan heqîqî be ya din teqez sûrî û mecazî ye. Lewra yên ku li pey ‘îşqa heqîqî diçin di rastîyê de ew li pey agir diçin. Cîyê ku agir lê be, çawa dê cansaxî hebe?

Weh çî ‘îşq û çî selamet çî diborin heyhat

Kullu men yesluku hubben sebele‘n-nari selek (Cizîrî, 2012: 120.)

Kesên ku ketne nava pêtîyên êgir, pend û nesîhetên ji derve bê mifa ye. Şîretkar eger ku şîretên xwe bike jî nikare axîn û nalînên ‘aşiq qut bike. Lewra dilê ‘aşiq bûye wek bizotek agir. Çawa ku masîyên di nava behrê de dengên derve nabihîse, wisa jî dilekî ku bûye agir bi xwe nikare ji derve guhdarîyê li şîretan bike. Axînen ‘aşiq berdewam in û sekn û tebatî jî ji wan re nîne. Lewra ev ‘îşq herheyî ye, dê herheyî bit.

Ahê bêgav ji dil tèn me ji pêta di ceger

Bes tu bê feyde nesîhet ke me dil bûye pelek (Cizîrî, 2012: 120.)

Car caran wisa dibe ku ji ‘agirê ‘îşqê sîng dixwaze ku biteqe, lewra kezaba ‘aşiq herwekî barûtê ye, dil jî bûye bizotek agir û xwe nêzikî barûtê kiriye. Eger ku înfîlaqek çêbibe dê înfî‘al çêbibe. Li vê derê Mela ceger dişîbine metafora barûtê;

Sîne geh têt ko bi ker bit ew ji derbê muhbetê

Me ceger şubhetê barût e û dil maye pereng (Cizîrî, 2004: 139)

Pîştî ku barût û bizotê agir ewqasî nêzikî hev bûye, dê bi çî awayî haletê ‘îşqa ‘aşiq were veşartin. Ev bi tu awayî pêkan xuya nabe. Cewhera ‘îşqê di me/‘aşiqan de heye, û ev jî ji ser çavê me eşkere dibe. ‘Aşiq ji agirê ‘îşqê dil û cesed bi tevahî

wesfîyayî û xerabezar e.

Bi çî rengî me di dil xef bibitin gewherê 'îşq

'Aşiqan muhbet û mihra zerîyan kifşe ji reng (Cizîrî, 2014: 139.)

Eger ku ev barût biteqe dê dûman jê derkeve, ev tesewir di *Dîwana Mela de* gelek caran bûye mijara 'îşqê. Lewra Mela dibêje ku bêhna ku ez ji hundurê xwe derdixim derve ji agir e. Ev jî çespendina teqîna hundur e;

Ji vê nûrê ji vê narê me Mûsayî qebes îsa

Bi rojê rast û çep tarî li teyrê dil qefes îsa

Ji mihra neqşê Cebbarî ji agir min nefes îsa (Cizîrî, 2012: 208.)

Eger dan û standina nefesê ji agir, teqez dê bêhna dû jî derdorê bigire. Ev jî di helbestên Mela de asteke 'îşqa heqîqî ye ku wê di malika jorê de wekî agirê 'îşqê ya ku neqşa Cebbarî/Xwedê, dihundirê Mela de pêxistîye, diwesifîne. Tofana agirê 'îşqa heqîqî ya di malikan de rû dide, bi vê malika jêr şewîtîna qehîm dike ku dûxaman vê şewîtînê hawirdor rapêçaye. Lewra Mela dibêje ji ber ax û nalînên 'îşqa me dikare hemû dinya û hawirdora wê heta semayê di nava dûmana agirê me de bimîne ku çav çavan nebînit. Dema ku we ev rewşa hanê dît 'ecêbmayî nemînin. Lewra agirê ku di hundirê me de hilhatîye, hinde bi quwet e ku dikare agirê dojehê jî bişewîtîne. Vêca çawa ku tê zanîn agirê dojehê heftê carî ji agirê cîhanê gurtir û bi tîntir e, agirê hundirê "aşiq dikare vî agirî jî bişewîtîne. Ji 'îşqa Xwedê ku hundur û derve bi tevahî bû dojeh, nalîn û kalîn jî dê berdewam bin. Wiha dibêje;

Ji ber ahên me dinê agir û dûd bit ne 'eceb

Me di dil da heye narek ku disojit seqerê (Cizîrî, 2014: 309.)

Dil ji me bûye pelek can û cesed têk seqerî bû

Lew me şeb ta bi seher nalî ye wek muxnî û 'ûdê (Cizîrî, 2004: 155.)

Pîştî vê asta 'îşqa heqîqî, fenabûna 'aşiq tê ku ev asta dawî ye. 'Aşiq bi sohtinê ji hev belawela dibe û dibe xwelî. Hemû nav û nîşanên xwe wenda dike. Tiştêkî 'aîdî wî namîne. Ba jî xwelîya 'aşiq li her derê cîhanê bela dike. Dîyar e ku ev, meqamê *fenafillahê* ye;

Sohtim ez pêta evinê têk bûwam gird û heba

Inne lî ayatî sidqin kane fi haze'n-neba

Horîya roja liqaê nazika mexmûr qeba

Hebbeza rewdatu necdin zurtuha 'ehde's-seba

Rewdetun yecri 'ela ercaiha maun me'in (Cizîrî, 2004: 155.)

ENCAM

Dîwana Melayê Cizîrî yekem dîwana murettêb e di edebîyata kurdî de. Heta niha jî dîwaneke kurdî ku bi qasî ya Mela bi gelek awayan xurt û hevîrtî nehatîye peydakirin. Ji ber vê jî Mela weke serkirdeyê edebiyata kurdî ya klasîk tête qebûlkirin. Dîwan ji aliyê naverok û ji aliyê zimên ve nûwaze ye û gelek xebat li ser wê hatine kirin. Hê jî divê gelek xebat li ser wê bêne kirin. Ateşê 'îşqê mijareke sînorteng e di dîwanê de ku me di vê xebata xwe de berê xwe da wê.

Mela ji bo 'îşqê herî zêde teşbîha agir bi kar anîye. Di helbestên Mela de 'îşq û agir wisa zêde hatîye îmtîzackirin ku, berî peyva 'îşqê yan piştî wê peyveke atêşin heye ku behsa vê êşê dike û eger Mela di xewê de jî agir bibîne te'bîra vê xewnê bi 'îşqê rave dike. Herwekî ku têgehên *derd* û *bela* û yên bi vî rengî nikarin haleta dilê Mela derxînin ser vegotinê. 'Îşqa ku Mela di helbestên xwe de behs jê kiriye, 'îşqeke xedar e, herheyî ye û lahûtî ye. Di wê de rehetîya can û dunyayê tune. Piştî mirinê jî berdeham dibe. Tevî ku 'îşqa wî her wekî agir e jî, wî du'aya jî vê haletî rizgarbûnê nekirîye û nexwestîye jê xelas jî bibe. Çawa ku agir ji bo Mela teşbîhek e ji bo rewşa wî di 'îşqê de, herwisa 'îşq jî wesîle ye ji bo xwegîhandina yara heqîqî. 'Îşq di vir de herwekî rojê ye, kevîrên nava axê veduguhezîne 'eqîq û zumrut û yaqûtan; mirovê xam jî jî wê xavîtiyê rizgar dike û vedugehezîne arîfekî zana. Helbet çawa ku li binê tava germ kevîrê binê axan dişewitin, di binê agirê 'îşqê de jî 'aşiq dişewite heta ku xwe digîhîne me'rfîfeta îlahî.

Li nik Mela 'îşq derdekî bê derman û agîrekî sûzende ye. Aşiq herçend ku ji agirê vê rewşê mu'ezzeb be jî, bi derdê xwe re hemderd e, dermanê xwe di nava derdê xwe de keşif kirîye. Loma jî derdê ku ji dilê wî derdikeve û vediguhêze helbestê, ne ji bo şikayetê ye, belkî ji bo pêhisîn û danasîn û tehdîsa nîmetê ye. Lewra 'aşiq di wê bîr û bawerîyê de ye ku bi saya serê sohtina 'îşqê xwe bêtir dikare nêzîkî Xwedê bike.

Ji ber ku helbesta Mela li ser 'îşqê hatîye avakirin hêmaya 'îşqê di sembola agir de xwe daye der. Peyv û têgehên ku bi agir re têkildar in, weke; *nar*, *ateş*, *pêt*, *agir*, *narê hub*, *ateşê 'îşq*, *seqer*, *dojeh*, *buryan*, *dûd*, *dû*, *sohtin*, *dozex* û wd. di biwara 'îşqê de bi hostetî hatine hûnandin. Tîştê ku agir û mûştîq/xerîzekên wê ji bo xwe bi kar tîne jî 'îşq bi xwe ye. Îcar 'îşq jî bi gelek varyant û xerîzekên xwe ve di helbestên Mela xuya dibin, weke; *'îşq*, *hub*, *evîn*, *muhbet*, *hez*, *mehebbet*, *vîn* û wd. Asta metafora agir ji germahîya 'îşqa Mela destpê dike. Aşiq (Mela), bi bê tecrubeyî dikeve nava vê meşrebê (agir). Bi şu'leyan pêdikeve, bi pêtan vêdikeve û bizotan reng diguhere, bi serdanpê şewitînê kaşanên 'îşqê rasterê dike, bi dûmana ku ji dil difûre perîşan dibe û dûmahîkî de, agir vediguheze dozexê û 'îşq mezintîrîn halê xwe di 'aşiq de diçîkîne.

Piştî şewitîna 'aşiq ya di nava dojehê de, teşbîha *buryanê* lê tête kirin. Lewra kebab tenê dikare li ser agir bê biraştin. 'Aşiq bi vê şewitînê jî reng û qalibê/qalikê însanan derdikeve. Ango êdî weke însanê vê dinê nayê xuyanê. Mebest jî wê jî azadbûn û rizgarbûna ji qeyd û bendên dunyayê û nefsê ne. Lewra dema agir bişewitîne, tiştêkî neqenc li derdorê nahêle û însan bi vê şewatê dibe herwekî peykerekî safî mîna ferîşteyan.

Tebî'eta 'işqê şewitandin e. Mela ev tebî'et keşif kirîye û bi serkeftî bi metaforên agir û ateşê helbesta xwe anîye wucûdê. Ji bilî agir belkî metaforeke din nikaribe vê xem û elemê biwesîfîne. Mela jî di vê bawerîyê de bûye ku 'işq û agir pir nêzîkî hev kiriye.

ÇAVKANÎ

- Abadî, D. H. K. (2012). "Meratîbî Qurb Der 'İrfanî İslam" , Salê Ewwel, Şomare Çarom, Tehran: Hîkmetî 'İrfanî.
- Aksu, M. (2000). *Bediuzzaman'ın Van Hayatı*, Van.
- Armutlu, S. (2009). "Kelebeğin Aşeteşe Yolculuğu: Klasik Fars ve Türk Edebiyatında Şem' ü Pervane Mesnevileri", A.Ü. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 39, 2009: Erzurum.
- Bîdegî, H. (1396). "Tesîrî Mellayî Cizîrî Ez Hafiz Şîrazî Der Medmûnê 'İşq", *Danîşgahî Edebiyyat ve 'Ulûmî İnsanî, Danîşgahî Şehîd Bahez Kirman*, Sal 9, Şomare 16, Behar û Tabistan, Kirmanşah: Neşriyatî Edebiyyatî Tetbîqî.
- Ceylan, S. (2010). "Mesnevî" İslam Ansiklopedisi, C.29, r. 325-334.
- Doru, M. N. (2016). *Melayê Cizîrî, Hakikat ve Mecaz Arasında Bir Sûfî'nin Portresi*, İstanbul: Nûbihar.
- _____ (2016). *Melayê Cizîrî, Felsefî ve Tasavvufî Görüşleri*, İstanbul: Nûbihar.
- El 'Ekilî, H. M.&Mehawêş, N. H. (2014). "Hub û 'İşq - Fî Dewi-d Delaletî'l Quranîyye", *Mecelletü Kulliyetî't Terbiyyetî'l Lubnan*, El Mûcelled 25 (1), Lubnan: ?.
- El-'Ecem, R. (1999), *Mewsû'etun Mustelihatî Et-Tesewwûf'îl İslamî*, Beyrut: Mektebetî Lubnan.
- Eraydın, S. (2014). *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi.
- Fuzulî, (2016). *Rind û Zahid*, (amd. Yusuf Özkan Özburun), İstanbul: Stun.
- Gazzâlî, (1994). *Mişkâtü'l-Envâr* (çev. Süleyman Ateş), İstanbul: Bedir.
- İbn Hacer El-Heytemi, E. Ş. A. (2014). *el Feteva-i Hadisiyye*, Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- İmamî, N.- 'Ebdî Mekûned, Î. (1389). "Ateş-î 'İşq Ez Dîdegahê Mewlana", *Dewrê Dovvom*, Şomare 5, Behar, Tehran: Pejûheşnameyê Zeban û Edebîyatê Farsî.
- İsî, 'E. (1993). *Heqaîqu'n 'Enit-Tesewwufî*, Heleb: Daru'l İrfan.
- Kâşânî, A. (2004). *Letaifu'l-a'lâm fî işarâtî ehli-ilham (Tasavvuf Sözlüğü)*, wergêr. Ekrem Demirli, İstanbul: İz.
- Konu, A. A. (2013). *Muhyiddîn İbnu'l Arabî Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, (pêgehîn: 10.12.2017www.terzibaba13.org)

- Lahorî Ebul'hesen, 'E, X. (1324). Şerhê Îrfanê Xezelhayê Hafiz, (Teshîh we Te'lîqat: Bahaeddîn Xurremşahî, Koreş Mensûrî, Huseyn Mûtî'î Emîn), C. 3, Tehran: Neşrê Qetre.
- M. Seyidnar. (1392). "Qelb Der 'Îrfanî İslamî", *Danişgahê Azadê İslamî, Wahid Zencan, Grûhê Edyan û 'Îrfan*, dewre.1, Şomare 38, Zencan: 'Îrfanê İslamî.
- Mela Ehmedê Zivîngî. (2013). *Gerdeniya Gewherî*, (amd. Emîn Narozî), C. II, İstanbul: Avesta.
- Melayê Cizîrî. (2004). *Dîwan*, (amd. Arif Zêrewan), Stockholm: Nefel.
- Molla Ahmed-i Cezîrî. (2012). *Dîwan*, (Wergêr: Osman Tûnç), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Muhammed, H. C. (2008). *Melayê Cizîrî, Sevgi ve Güzelliğın Şairi*, (wergêr: Ümit Demirhan). İstanbul: Hfvda.
- Muhammedî, K. (2007). *Mevlana ve Akıl*, İstanbul: İnkilap.
- Nûrsî, S. (2014). *Lemalar*, Makam Tanzimli Risale-i Nur Külliyyatı, İstanbul: Tenvir.
- Qutbeddîn abu'l Mezher Mensûr b. Ezdîşêr el- 'Ebadî. (1347). *Sofîname*, Tehran: İntîşaratê Ferhengê İran.
- Tek, A. (2005). "Fusûsu'l-Hikem'e Yönelik Bazı Tartışmalı Konulara Sofyalı Bâfî Efendi'nin Bakışı", *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, C. 14, S. 2, r. 107-133, Bursa.
- Uludağ, S. (2012). "Hz. Mevlana'da Akıl, Nakil, Vahiy İlişkisi", www.semazen.net, (pêgehî: 04.12.2017).
- Yılmaz, H.K. (2017) "Mevlana'da Yanma ve Olma Davası: Aşk", <http://www.akademiktarih.com/tarih-anabilim-dal/2134-selcuklu-tarihi-aratrmalar/mevlana-aramalar/9533-mevlda-yanma-ve-olma-davas-h-kl-yz.html> (pêgehîn: 04.12.2017).